

OLARII DE LA POTAISSA ȘI PRODUSELE LOR CERAMICE

Ana Cătinaș

Potaissa, așezarea romană cunoscută îndeobște ca sediu al legiunii V Macedonica, pe o durată de peste un secol, se va dezvolta și va cunoaște o adevărată înflorire economică ca urmare a atenției de care s-a bucurat din partea împăraților din dinastia Severilor. Dezvoltarea ei este reflectată printre altele și de cantitatea și diversitatea produselor ceramice pe care atelierele de aici le-au produs.

Activitatea atelierelor de olărie de la Potaissa era axată în principal pe producerea ceramicii de uz comun, folosită de toată lumea. Dar, tot aici sunt fabricate și produse care presupun talent, inventivitate și o bună cunoaștere a pieței. Produsele ceramice confecționate în atelierele locale vin să răspundă cerințelor în continuă creștere pentru produse de import, ca urmare a sporirii luxului și gustului pentru produse rafinate. Numărul importurilor scade la începutul sec. III, ca urmare a încetării activității atelierelor de la Lezoux și a diminuării producției celor de la Rheinzabern¹, prin urmare se constată tendința ca aceste mărfuri să fie înlocuite de produse confecționate în atelierele locale din Dacia. Meșterii olari au căutat să execute produse mai deosebite, să imite atât cât s-au priceput, tipurile de vase și motivele cu care era decorată ceramica de lux importată.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor categorii de produse ceramice, la care s-au observat anumite particularități, ce pot constitui „marca” sau emblema atelierului în care au fost confecționate. Produse precum *terra sigillata* locală, vasele șampilate, opaițele și antifexele, descoperite în cantitate apreciabilă, ne vor servi pentru ilustrare în demersul nostru de a stabili individualitatea și originalitatea ceramicii provinciale potaissense.

Așa de exemplu, în atelierele Potaissei se imitau vasele de tip *terra sigillata*, dovadă fiind tiparul descoperit în zona orașului antic² (Pl. I/1), în anul 1964 în timpul lucrărilor de construire a șoselei naționale Turda – Alba Iulia, unde au fost scoase la iveală numeroase vestigii arheologice printre care amintim construcții romane, cuptoare și un bogat material ceramic. Cu ajutorul lui se confecționau astfel de vase în atelierele care funcționau aici, în această zonă a așezării romane de pe malul Arieșului. În afara tiparului care atestă o producție locală la Potaissa, cu aceeași ocazie au fost descoperite și fragmente de sigilate de imitație, care prin stilul decorativ, prin pastă și angobă sunt cu certitudine produse ale atelierelor locale³.

În martie 1912, aproximativ în aceeași zonă (Dealul Zâna Mică), fusese găsit un *sigillum*, cu două motive decorative la capete: pe un capăt este un brăduț sau o frunză, iar pe celălalt capăt se afla un semicerc (Pl. I/2). Piesa a făcut parte din colecția de antichități romane a lui

¹ Isaç, Rusu, Băluță 1979, p. 237.

² Cătinaș 1980, p. 85, fig. 4/5.

³ *Eadem*, p. 85, fig. 4/2-4.

Téglás István din Turda⁴. Acest instrument, utilizat pentru imprimarea elementelor de decor, pledează pentru producerea vaselor șampilate în atelierile de olărie ale Potaissiei. El putea fi folosit și la ornamentarea tiparelor de vase. Este dificil de stabilit dacă motivele de pe *sigillum* se regăsesc pe recipientele șampilate produse la Potaissa, în condițiile în care dispunem doar de desenul instrumentului. Cele două motive decorative sunt frecvent întâlnite pe ceramica șampilată de la Potaissa. Deși nu s-au descoperit forme întregi, ci doar întregibile, iar cele mai multe sunt fragmente de vase șampilate cu aceste motive asociate cu altele, ele sunt o dovadă a răspândirii acestei tehnici de decorare și a folosirii ei în atelierile locale.

Ceramica șampilată descoperită la Potaissa, atât pe cuprinsul orașului antic cât și în castrul roman, ornamentată cu un bogat repertoriu motivistic, este cunoscută⁵ din preocupările noastre mai vechi. Vasele ceramice șampilate reprezintă o categorie semnificativă în producția atelierelor care au funcționat aici. La Potaissa predomină vasele și fragmentele de vase din pastă de bună calitate, de culoare gălbuie și cărămizie. Cele din pastă fină cenușie sunt în număr mult mai mic. Vasele decorate prin șampilare (cu câteva excepții) au suprafața acoperită de angobă, ce le conferă un aspect lucios asemănător vaselor *terra sigillata*. La unele exemplare angoba este mată sau chiar s-a șters, în funcție de calitatea pastei și de condițiile de păstrare din sol. Sunt vase care se disting prin calitatea pastei, a angobei și simțul estetic în aranjarea și compunerea registrelor cu elemente de decor. Motivele decorative, simple sau compuse, sunt dispuse în registre verticale sau orizontale, numai pe pereții exteriori ai vaselor. În câteva cazuri decorul este imprimat pe torțile vaselor. Preluarea unor motive decorative și aspectul lucios al angobei apropie câteva din castroanele descoperite la Potaissa de produsele din import.

Forma de vas pe care sunt imprimate cu precădere motivele decorative este castronul de diferite tipuri. Olarii de la Potaissa au trecut la decorarea și a altor forme de vase. Așa că, elementele ornamentale le găsim imprimate și pe buza unui *mortarium*, a unui platou-tavă, pe recipientele înalte cum sunt oalele și chiupurile. De cele mai multe ori acestea au și motive aplicate, șerpi, pe buze și torți. Analiza întreprinsă pe vasele și fragmentele de vase șampilate descoperite până în anul 2000, ne-a permis anumite considerații legate de frecvența unor motive și de raritatea altora.

Motivele decorative, imprimate pe umărul și gâtul oalelor într-o totală dezordine, sunt asociate cu figuri aplicate în relief pe umărul, torțile și buza vasului⁶. În cazul oalelor ornamentate cu șerpi, pe o suprafață destul de restrânsă întâlnim o dispunere haotică a motivelor șampilate, lipsind o corelare între elementele componente ale decorului, imprimarea s-a făcut fără intenția de aranjare în registre a motivelor decorative șampilate. Orice regulă sau criteriu estetic este abandonat în favoarea fanteziei și imaginației meșterilor olari, din ateliere ieșind niște produse cu totul originale.

Pe două din vasele decorate cu șerpi, motivul quadrilobat (fiecare lob este o frunză

⁴ Bajusz 1980, p. 388, inv. 895; Cătinaș 1995, p. 468; Bajusz 2005, p. 751, fig. 48/34, are h -5,5 cm.

⁵ Cătinaș 1982, p. 41-51; Cătinaș 1984, p. 481-504; Cătinaș 1997a, p. 21-30.

⁶ Cătinaș 1984, p. 487 sq., nr. 52-55, 57,59.

mică) este identic, deci exista un instrument cu acest motiv, care s-a folosit în ornamentarea vaselor, argument pentru executarea lor la Potaissa, unde numărul acestor vase este apreciabil și unde se păstrează unul din puținele vase mari, întregi decorate cu șerpi și motive șampilate, din Dacia romană.

Un motiv preluat de la vasele de tip *terra sigillata* sunt ovele, prezente pe un număr destul de mare de castroane și fragmente de castroane (11 exemplare), comparativ cu cantitatea de ceramică șampilată cunoscută până în prezent (Pl. III/2). Poziția ovelor în registrul decorativ al castroanelor este diferită. De regulă, ovele alcătuiesc friza ornamentală ce delimitează buza de partea decorată la cele mai multe castroane, fiind imprimate una lângă alta. Ovele sunt de dimensiuni mici și medii și sunt compuse din semicercuri cu deschiderea în sus, care au în centru o linie verticală dublă sau centrul ornamentat cu o linie orizontală peste care sunt patru linii scurte verticale⁷. Sunt cazuri în care între ove este distanță⁸, iar pe două exemplare ovele alternează cu frunze sau sunt în șir orizontal printre rozete și semicercuri⁹. Ovele sunt diferite stilistic, dar anumite tipuri le regăsim în decorul mai multor fragmente. Astfel pe două castroane ovele sunt de același tip și aceleași dimensiuni, deci s-a folosit același poanson la imprimare¹⁰. Acest tip de ove, dar de dimensiuni mai reduse, îl găsim și pe două fragmente de castroane mici¹¹, cu pereții fini și subțiri, pe interiorul cărora se observă cum s-a executat impresiunea motivelor decorative cu ajutorul unui *sigillum*. Toate aceste castroane mici au fost descoperite în *principia*, două provenind din camera 5¹². Pe un castron din pastă fină cenușie, descoperit în camera 12 din *principia* se află ove care au semicercul din centru ornamentat cu un dreptunghi îngust ce are în interior liniuțe orizontale¹³. Același tip de ove, dar mai mici, deschide seria motivelor decorative de pe peretele unui castron, din pastă fină gălbuie cu angobă roșie, a cărui suprafață este armonios și simetric împărțită în registre orizontale și verticale, vasul fiind descoperit în orașul antic¹⁴. Din cât se poate observa, pe fragmentul păstrat ovele au fost imprimate grupat câte două. Sunt și tipuri de ove deosebite, pe doi pereți de vas ovele sunt de dimensiuni medii, iar primul semicerc este format din patru latere mici, iar semicercul din centru are în interior alte motive, dar ele sunt singulare¹⁵.

Din punct de vedere tehnic imprimarea este mai mult sau mai puțin reușită, semicercurile care compun ovele se disting cu ușurință, uneori impresiunea ștampei în pasta crudă s-a făcut mai apăsător, iar în cazul castroanelor cu pereții subțiri imprimarea a fost mai delicată, așa că toate motivele sunt mai slab reliefate, iar peste ove se suprapun alte motive, primul semicerc

⁷ *Ibidem*, fig. 10/36.

⁸ Cătinaș 1984, p. 484, nr. 27, fig. 7/27; Cătinaș 1997a, p. 29, nr. 37, fig. 4/6.

⁹ Cătinaș 1997a, p. 26 sqq., nr. 1, fig. 1/1 și nr. 15, fig. 4/8.

¹⁰ Cătinaș 1984, p. 484, nr. 23, fig. 6/23; Cătinaș 1997a, p. 26, nr. 6, fig. 2/2.

¹¹ Cătinaș 1984, p. 483, nr. 16, fig. 5/16; Cătinaș 1997a, p. 28, nr. 23, fig. 4/5.

¹² Au nr. inv. 6984 și 6985.

¹³ Cătinaș 1997a, p. 26, nr. 1, fig. 1/1, inv. 6986.

¹⁴ Cătinaș 1984, p. 484, nr. 28, fig. 7/28, inv. 830 – în P-ța Romană (fostă Ec. Varga) în 1953 s-a construit Școala gen. nr. 3.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 29, fig. 7/29 și p. 487, nr. 51, fig. 11/51.

al ovelor fiind slab delimitat în partea de jos¹⁶. Constatăm că poansonul cu acest motiv – ove – are formă și dimensiuni diferite în funcție de dimensiunea tipului de vas pe care au fost imprimate. Noi am reușit să identificăm recipiente cu ove identice și credem că numărul vaselor și tipurile de ove sunt argumente pentru întrebuintarea, în aceste ateliere, a mai multor instrumente pentru imprimarea acestui motiv, dimensiunile lui fiind în funcție de tipul de vas și celelalte motive ornamentale. Același tip de ove este prezent pe un fragment de castron din pastă cenușie din castru și pe unul din orașul antic. Considerăm mai curând că olarii din oraș au preluat acest motiv, s-au inspirat în confecționarea instrumentului cu acest motiv, după piesa din castru, dacă nu cumva și acest castron a fost lucrat tot în atelierele castrului. Afirmatia se bazează pe faptul că 10 din cele 11 castroane fragmentare s-au descoperit în castrul legiunii V Macedonica.

Un caz aparte este un chiup fragmentar, descoperit în orașul antic¹⁷, pe gâtul căruia au fost ștamplate două rânduri orizontale de ove mari, deasupra unui șir de incizii unghiulare. Ovele au fost imprimate înclinate spre stânga, cu spații inegale între ele și sunt diferite tipologic de cele de pe castroane. Este absolut evidentă existența unui instrument cu acest motiv, pe care olarii l-au aplicat în pasta moale, acoperind gâtul vasului doar cu acest motiv, repetat fără nici o regulă. Olarii folosesc un motiv decorativ tipic pentru castroane la ornamentarea unui recipient de mare capacitate. Pe două fragmente de perete de vas decorat cu șarpe (descoperite în cazărțile din *latus praetorii sinistrum*, V, C) ovele au formă deosebită (vezi nota 14) și sunt aplicate independent cu orientări diferite.

Pe tiparul de *terra sigillata*, la care ne-am referit mai înainte, decorul începe cu un șir de ove situate imediat sub buza castronului. Ca formă ele se aseamănă cu cele de pe castroane descoperite în castru, dar sunt mai mari¹⁸.

Un șir de ove, grupate câte patru, formează primul motiv decorativ de pe tiparul de *terra sigillata* descoperit în castrul de la Drobeta¹⁹.

Pe un castron din pastă fină gălbuie, cu suprafața acoperită în întregime de angobă roșie (pe partea exterioară se mai păstrează doar urme), sunt prezente ove, elemente de decor geometrice și vegetale printre care se află motivul cunoscut sub numele *planta pedis*²⁰. Păcat că este fragmentar, căci este un castron frumos și interesant și ca ornamentație și ca modalitate de imprimare a ovelor și a ștampilei *planta pedis*, ce ne indică reprezentarea ambelor tălpi ale

¹⁶ Pentru frunză s-a folosit un *sigillum* prea mare, pentru o suprafață atât de îngustă a peretelui, așa încât frunza trece cu codița și vârful peste ove și canelura dinspre baza vasului.

¹⁷ Cătinaș 1980, p. 89, fig. 6/1; Cătinaș 1984, p. 485, nr. 32, fig. 9/32.

¹⁸ Vezi nota 10; au dimensiunile de: l – 1,6 cm, h – 1,3 cm iar semicercul din centru are partea de jos aplatizată, din cauză că poansonul nu a avut laturile motivului adânc incizate.

¹⁹ Stîngă 1998, p. 82, pl. XXXI/3.

²⁰ Cătinaș 1984, p. 484 sq., nr. 27, fig. 7/27 și nr. 43, 44, fig. 10/43,44. Se impune o completare, la publicare ele au fost prezentate separat, fiind descoperite în încăperi diferite ale unei cazărmi, respectiv nr. 27 (inv. 5363) în IV, C în anul 1977, nr. 43 (inv. 2980) în IV, B în 1972 și nr. 44 (inv. 2979) în S VIII în 1972. Acum, analizând tipurile de ove, am constatat că aparțineau aceluiași vas, fragmentele se pot lipi iar registrul decorativ al vasului capătă cu totul un alt aspect. Presupunem că, pe partea inferioară a castronului (care nu se mai păstrează) existau și alte elemente decorative.

piciorului (Pl. III/2). Pe peretele castronului au fost imprimate cu *sigilla* tălpile picioarelor, numai că ele se păstrează parțial. Este partea anterioară aabei piciorului drept cu degetele și piciorul stâng căruia îi lipsește degetul mare. Conturul piciorului este sugerat de o linie simplă, laba piciorului apare marcată de o linie în relief, iar în acest spațiu sunt puncte mari grupate, degetele fiind redată schematic prin cinci linii verticale. Motivul cuprinde atât detalii ale piciorului cât și ale încălțămintei²¹. Pentru decorarea unui perete²² s-a folosit o șampilă mică din care a rezultat un motiv de doar 2 cm, dar foarte clar, degetele fiind redată prin patru linii subțiri în relief, iar laba este conturată printr-o linie reliefată. Probabil este piciorul stâng, realizat prin impresiuni succesive pe două șiruri ale tălpii piciorului, cu distanțe foarte mici între ștampile și rânduri. Asociat cu alte elemente decorative întâlnim motivul și pe un castron fragmentar din pastă fină cenușie, cu angobă cenușie închisă pe perete, cu detalii ale piciorului²³. În acest caz, laba piciorului stâng este redată printr-o linie reliefată încadrată de o linie simplă ce conturează piciorul, iar cele patru degete realizate din mici triunghiuri și patrulater nu mai au conturul exterior marcat. În toate cele trei cazuri, detaliile piciorului au fost imprimate cu ajutorul unor ștampile pe care apare imaginea realistă a piciorului. Motivul este dispus în șir vertical pe canelura unei torți fragmentare²⁴, iar maniera de exprimare este schematică, călcâiul îngust și o parte din talpă fiind conturată printr-un patrulater și degetele printr-o singură linie (Pl. III/1). În toate cazurile avem de-a face cu un motiv diferit ca formă și dimensiuni. Fragmentele de vase provin din *principia*, și dintr-o cazarmă situată în *latus praetorii sinistrum*²⁵. La Potaissa, el se întâlnește doar pe ceramica descoperită în castru, ceea ce ne face să presupunem că vasele descoperite provin din atelierele castrului.

Forma ștampilei este diferită de cele cunoscute la Dinogetia²⁶, Durostorum²⁷, Tomis²⁸, Romula și Orlea²⁹, Locusteni³⁰ și Gârla Mare³¹ unde ștampila este aplicată în interiorul vaselor, înconjurată de cercuri concentrice realizate cu roțița dințată. La Potaissa zona decorată este diferită, motivul este imprimat pe exteriorul vaselor, care au fost confecționate în atelierele de aici, avem de-a face cu produse locale, nu cu importuri.

Pe ceramica șampilată, descoperită pe o terasă de la NE de castru și în castrul roman de la Porolissum, decorurile similare se păstrează fragmentar și sunt redată prin ornamente caracteristice, utilizate de olarii de aici, pentru piciorul uman³². Detaliile ștampilei sunt diferite

²¹ Cătinaș 1982, p. 48, pl. VI, nr. 100-101.

²² Cătinaș 1984, p. 485, nr. 35, inv. 6611, fig. 10/35.

²³ Cătinaș 1997a, p. 26, nr. 3, fig. 1/3.

²⁴ *Ibidem*, p. 28, nr. 24, fig. 4/3.

²⁵ Cam 5 -inv. 6611, cam. 25 -inv. 10.071, cam. H -inv. 7144 iar pentru cele din cazarmă vezi nota 18.

²⁶ Ștefan 1958, p. 62, fig. 7.

²⁷ Culică 1975, p. 115 sqq, fig. 2.

²⁸ Bucovală 1968, p. 271, fig. 2.

²⁹ Popilian 1976, p. 53 sqq, pl. XXII, 246-247.

³⁰ Popilian 1980, p. 70, pl. XXXV, M 259.

³¹ Stîngă 2005, p. 47, pl. XI/10 – 20, pl. XII/22, 23.

³² Gudea 1980, p. 118, pl. XV/237; Gudea, Filip 1997, p. 69, fig. 19/31, 32.

și pe ceramica din castrele de la Gilău și Cășeu³³, dar și pe vasele șampilate de la Napoca³⁴ și pe peretele unui castron de la Romula³⁵. Încercând să imite ceramica de import, decorată cu un picior încălțat într-o sandală, meșterii olari din atelierele Daciei romane au creat forme variate ale acestui motiv, cu care au decorat pereții exteriori ai vaselor șampilate, dovadă fiind exemplarele ceramice descoperite.

Motivul în formă de potcoavă înconjurată de perle apare pe două fragmente de vase, unul din pastă fină cenușie, pe care este imprimat înclinat spre dreapta. Pe castronul din pastă cărămizie, potcoava este singurul motiv și a fost imprimată drept, în două șiruri paralele³⁶ (Pl. III/1). Deci, în atelierele de olărie de la Potaissa exista un *sigillum* cu acest motiv, pe care meșterii olari l-au folosit pentru a decora două tipuri de castroane. Este un motiv specific al acestei așezări, vasele fiind descoperite pe panta estică a Dealului Zânelor (în timpul lucrărilor la șoseaua națională, din anul 1964), unde se întindea orașul roman.

Pe vasele șampilate de la Potaissa găsim și alte motive deosebite. Așa de exemplu pe partea bombată a unui perete de vas, din pastă fină cenușie acoperit cu angobă cenușie închisă, sunt dispuse alternativ capete umane și ciorchini de struguri, a căror vrej este redat prin linii în zig-zag³⁷ (Pl. III/2 și Pl. IV/1). Sunt înfățișate niște figuri ovoidale, cu trăsăturile feței clar marcate ca și detaliile căciului înalte de pe cap. Ambele motive tratate într-o manieră realistă, ne amintesc de decorul vaselor *terra sigillata*, după care s-au inspirat meșterii olari, în atelierele din provincie realizându-se artefacte în stilul specific al fiecărui atelier.

Pe peretele unui castron, din pastă fină cărămizie cu angobă roșie-maronie, regăsim ciorchinii de struguri dispuși în registru orizontal, iar deasupra lor, în primul registru, sunt semicercuri care sugerează vrejul de viță de vie³⁸ (Pl. IV/2). Ciorchinii și boabele de struguri sunt redați într-o manieră asemănătoare, dar nu au fost imprimați cu același poanson. Cu totul diferit sunt imprimați strugurii și vrejul pe un fragment de castron din pastă fină gălbuie, descoperit în castru roman de la Potaissa³⁹.

Capetele umane, măștile figurează ca motive decorative pe un fragment de vas de la Romula⁴⁰, dar și din alte centre precum Gherla, Napoca⁴¹, Porolissum⁴². Pe pereții vaselor șampilate din diferitele centre ale Daciei figura umană este înfățișată frontal sau din profil, cu trăsăturile feței redade realist uneori, iar în alte cazuri întâlnim o prezentare stilizată, schematică, ajungându-se la măștile umane.

³³ Isac 1997, pl. XVI/c și XIX/b.

³⁴ Rusu-Bolindeț 2001, p. 305, nr. 263-268, pl CXI.

³⁵ Popilian 1997, p. 13, fig. 15/5.

³⁶ Cătiņaș 1984, p. 482, nr. 10,11, fig. 3/10, 11.

³⁷ Cătiņaș 1982, p. 485, nr. 37, fig. 10/37.

³⁸ Piesa se găsește în Muzeul de Istorie din Aiud, inv. 3386, fiind originară din Potaissa. Mulțumesc d-lui director Paul Scrobotă pentru permisiunea de a studia și prezenta ceramica romană existentă în patrimoniul muzeului.

³⁹ Cătiņaș 1997a, p. 27, fig. 2/4.

⁴⁰ Popilian 1976, p. 79 sq, nr 305; Popilian 1997, p. 13, fig. 15/1.

⁴¹ Rusu-Bolindeț 2001, p. 304 sq.

⁴² Gudea, Filip 1997, p.69, fig. 19/33, 34.

La Potaissa nu avem înregistrată o producție masivă de ceramică șampilată, dar instrumentul pentru imprimarea elementelor de decor pledează pentru producerea vaselor șampilate pe loc. În demersul nostru am insistat pe sublinierea motivelor specifice sau a combinațiilor originale, pe acele elemente care îi conferă acestei categorii ceramice un caracter local. Meșterii olari au preluat motive de pe *terra sigillata*, le-au combinat cu motive simple, au decorat acele părți ale vasului pe care au crezut ei, ceea ce dă originalitate ornamentelor de pe produsele acestor ateliere. Descoperirea vaselor șampilate în *principia* pune sub semnul întrebării utilizarea lor la servirea mesei, cum sunt considerate cele de la Porolissum⁴³. Sunt și câteva vase fragmentare descoperite în cazărmi, dar avem rezerve că ele erau utilizate în mod curent pentru acest scop.

În atelierele Potaissei se puteau executa și alte tipuri de vase decorate, aici fiind descoperit un tipar pentru mânere de *paterae*, cu reprezentarea lui Bacchus în picioare, cu *thyrsos*-ul în mâna stângă și un obiect alungit, cu care face libații (?) în dreapta, deasupra unui altar. Deasupra capului zeului este un animal culcat, leul sau pantera (?), iar la picioare sunt trei conuri de pin. Pe umerii mânerului sunt două rozete mari și două capete de păsări stilizate⁴⁴.

La Turda, în colecția de antichități a lui Téglás, exista o toartă decorată de vas, cum figurează în inventar, care de fapt este un mâner de patera⁴⁵ (PI. II/2). El are laturile și extremitatea arcuite, separate prin linii în relief. Extremitatea ansei se termină prin două arcuri concave. Decorul este dispus în trei registre pe orizontală și este format din planta stilizată asociată cu motive geometrice. Laturile ansei sunt marcate de o linie în relief. La baza mânerului sunt șase linii mici paralele, urmate de un cerc și două linii oblice încadrate într-un chenar. Planta stilizată este situată spre extremitatea ansei. Are șapte frunze dispuse de o parte și alta a tulpinii, iar la bază încă două frunze îndreptate în jos.

Din aceeași colecție făcea parte și o strecurătoare fragmentară, a cărei toartă în formă de T era decorată⁴⁶ (PI. II/3). Interesant este că motivul se aseamănă, dar nu este identic, cu cel de pe toarta paterei. Téglás a desenat în jurnalele sale cele două piese, și a redat motivul în

⁴³ Gudea, Filip 1997, p. 69.

⁴⁴ Țigăra 1960, p. 204 sq, fig. 7, inv. 1421, de dimensiunile: L=13,5 cm; l=9 cm. Piesa a fost achiziționată de la colecționarul K. Kovrig în 12.10.1954, împreună cu ulcioare și alte obiecte care „provin cu certitudine din mormintele de pe Dealul Șuia sau din preajma lor” găsite la exploatarea argilei pentru F-ca de Cement. Este destul de ciudat ca un tipar să fie descoperit într-un mormânt, unde ar fi fost mai potrivită patera ca vas de ofrandă. Noi credem că de fapt piesa provine mai degrabă de pe Dealul Zânelor, situat în apropiere, chiar autorul formulează această posibilitate, pe acest deal fiind găsite *sigillum* –ul, tiparul de *terra sigillata* și ultimul tipar de ansă de patera. Înclinăm să-l plasăm aici, având în vedere că la data descoperirii panta estică a Dealului Șuia era mai aproape de Arieș și se învecina cu locul viitoarelor descoperiri din 1964. Creșterea producției de ciment a însemnat intensificarea exploatarea argilei. S-a avansat spre vestul Dealului Șuia, așa încât astăzi cu greu ne imaginăm că pantele estice ale celor două dealuri au fost apropiate; RömRum 1969, p. 154; Rusu-Bolindeț 1997, p. 355, nr. 49, pl. XV/1-2.

⁴⁵ Bajusz 1980, p. 381, nr. 559; Bajusz 2005, p. 796, fig.31/4/1, piesa a fost descoperită în 1905 dar nu se precizează locul, și avea dimensiunile: L=8 cm, l=7 cm.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 799, fig. 37/180, în notițe se menționează doar că a fost descoperită în 1908 și i-a fost dată de Bornemisza Gyula. Credem că este piesa ce poartă nr. inv. 270, care în inventarul colecției figurează ca „mânerul unei strecurători din ceramică” ce a fost desenată, alt desen pentru o strecurătoare nu există.

aceeași manieră, la fel și cel de pe *sigillum*-ul din colecție, lăsând impresia aceluiași motiv vegetal, prezent pe trei obiecte diferite. Micile deosebiri provin din utilizarea unor instrumente diferite pentru realizarea decorului acestor produse. Forma dantelată a extremității ansei paterei și a strecurătorii pot fi caracteristici ale centrului de olărie de aici.

Celor două artefacte – tiparul de mâner de patera și ansa din colecția Téglás li se adaugă o descoperire recentă, un tipar de mâner de patera (cu un decor asemănător cu cel de pe ansa din colecția Téglás), descoperit pe panta estică a Dealului Zânelor⁴⁷, unde este localizat unul din cartierele meșteșugărești ale orașului antic. Mânerul de patera din colecția Téglás și tiparul de ansă de patera descoperit în anul 2005, atestă producerea în atelierelor ceramice ale Potaissiei a recipientelor de acest tip, ornamentate în aceeași manieră. Ele aparțin tipologic mânerelor plate și au motivul principal, planta stilizată reprezentată într-o manieră asemănătoare. Și în Dacia este tipul de mâner cu cele mai multe exemplare, iar planta stilizată apare cel mai frecvent reprezentată.

Mânerele de patera de la Potaissa se încadrează în tipurile cunoscute, conform tipologiei propuse de către Viorica Rusu-Bolindeț, într-un studiu riguros și documentat despre mânerele de *paterae* ceramice din Dacia romană⁴⁸. Astfel ansa din colecția Téglás se încadrează în tipul II.4 – mâner plat cu laturile arcuite și extremitatea terminală ușor concavă, cu decor vegetal și geometric. Tiparul de mâner cu reprezentarea lui Bacchus a fost cuprins în tipul II.5 – cu laturile puternic arcuite, extremitatea terminală triunghiulară și umerii marcați.

Până în prezent la Potaissa s-au descoperit două tipare de mânere de *paterae* și două anse fragmentare aparținând unor asemenea vase⁴⁹. Nu putem decât să regretăm că nu s-au găsit și ansele de *paterae* produse în aceste tipare. Cu toate acestea, existența tiparelor și a fragmentelor de anse de patera pledează pentru confecționarea în atelierelor locale, a vaselor ceramice prevăzute cu mânere plate decorate, ceea ce individualizează centrul ceramic de la Potaissa. Numărul lor este modest comparativ cu numărul descoperirilor din marile centre de olărie de la Apulum, Micăsasa, Porolissum, Napoca etc. Potaissa se situează cu cele 4 piese alături de Buciumi și Cristești⁵⁰. Exemplarele de la Potaissa probează nu numai o producție de

⁴⁷ Tiparul decorat cu „plantă stilizată cu frunze și cerculețe”, a fost prezentată de M. Pislaru la Simpozionul „Meșteșuguri și artizani în Imperiul Roman cu privire specială la Dacia și provinciile învecinate (sec. II-III d.Hr.)”, care a avut loc la Timișoara în 20-21 aprilie 2007.

⁴⁸ Rusu-Bolindeț 1997, p. 325-388.

⁴⁹ Cătinaș 1997a, p. 28, nr. 16, fig. 4/9. Este un mâner de patera plat, cu laturile arcuite marcate de o linie incizată. Pe mijlocul ansei sunt imprimare cerculețe concentrice iar pe umăr a fost imprimat un motiv cruciform. După forma umerilor ansa aparține fie tipului II.3 fie tipului II.5, deoarece nu știm cum se termina. El a fost găsit în timpul săpăturilor din anul 1990 din castru, de la *cohors miliaria*, A, cam. O, -0,65 m împreună cu un alt vas, tot o patera, dar la care tehnica de ornamentare este ca a sigilatelor (toate motivele decorative sunt în relief), care a apărut ilustrat în Bărbulescu 1986, p. 179, fig. 37/2 – „potir ornamentat cu cruce”. Ne limităm doar la aceste date sumare, cele două vase nu se înscriu între produsele tipice ale atelierelor ceramice de aici. Ne rezervăm dreptul de a le analiza, împreună cu alte descoperiri tot din castru, cu altă ocazie.

⁵⁰ Rusu-Bolindeț 1997, p. 334, la acea dată se cunoșteau 61 de piese. În Rusu-Bolindeț 2001, p. 290 sqq., sunt adăugate și alte descoperiri ajungându-se la 81 de exemplare, Napoca cu cele 8 piese trece pe locul trei.

asemenea recipiente, dar prin tehnica de ornamentare, prin motivele decorative utilizate și prin calitatea pastei, ele exprimă preocuparea meșterilor olari de a scoate pe piață produse apropiate de ceramica de import, pe care să o suplinească.

Torțile de *paterae* de la Potaissa provin din descoperiri întâmplătoare în orașul antic, din apropierea atelierelor de olărie sau din zona învecinată. Prin urmare, le considerăm legate strict de activitatea de producție a acestei categorii ceramice, care se desfășura aici, și mai puțin de rolul lor de vase de cult în locuințele particulare (cel mult ale meșterilor).

Din varietatea tipurilor de vase lucrate în atelierelor potaissense mai deosebite sunt ansele ornamentate, aparținând vaselor de forma Drag. 39. Execuția îngrijită a tăvilor – *lanx* – și calitatea pastei din care au fost confecționate, exprimă tocmai tendința de diversificare a ceramicii de lux și acordarea unei atenții mai mari în executarea unor asemenea produse în atelierelor de olărie.

Tăvile au fundul plat, oval sau dreptunghiular, pereții oblici, cu buza îngustă decorată, iar torțile lățite, rotunde sau dantelate sunt decorate cu motive vegetale. Două torți de tăvi descoperite pe Str. Cheii – șoseaua națională, în 1964, sunt modelate din pastă cărămizie de bună calitate, acoperite cu angobă roșie cu luciu metalic, una fiind decorată cu caneluri și alveole, cealaltă cu vrejuri de viță-de-vie și ciorchini de struguri⁵¹ (PI. V/1).

De la ele credem că s-a plecat atunci când, în atelier au început să se modeleze tăvile a căror margini și torți sunt decorate cu un brâu ușor reliefat și motive exclusiv vegetale.

O asemenea tavă dreptunghiulară a fost descoperită în săpăturile dintr-o cazarmă din *retentura*, dar din păcate motivele ornamentale sunt greu de identificat, datorită pastei de proastă calitate și a tiparului uzat⁵² (PI. I/2). Pe toartă sunt volute mari, iar pe mijlocul torții probabil cerculețe ștampilate, încadrate de câte o volută. Tot dintr-o cazarmă, dar din *latus praetorii sinistrum*, provine o toartă decorată și ea cu volute mici, la care în porțiunea centrală distingem, cu dificultate o semirozetă cu 6 petale iar în jurul tăvii este brâul gros alveolar, ușor reliefat⁵³ (PI. V/2).

În colecția Tégglás a existat un fragment de toartă (PI. VI/2), provenind tot din castru, ornamentată cu o semirozetă mare cu 6 petale păstrate pe toartă și alveole pe marginea rotundă, brâul alveolar încadrând ovalul tăvii. Colecționarul o consideră o imitație a vaselor *terra sigillata*⁵⁴. În schimb, piesa descoperită în 1911, în grădina lui Gegesi Arpád, situată la vărsarea Văii Sândului în Arieș, deci în zona orașului antic, este de cu totul altă factură (PI. VI/1). Toarta este decorată cu o semirozetă cu 13 petale, înconjurată de o volută mare, pe marginea dantelată fiind alte volute și cerculețe, motivele fiind clar reliefate⁵⁵. Este probabil un produs *terra sigillata*, fiind foarte diferită de piesa prezentată înainte. O analogie foarte bună este ansa

⁵¹ Cătinaș 1980, p. 87., fig. 5/1 și 5/2.

⁵² Piesă inedită, inv. 10.589 – păstrată fragmentar, ea a putut fi restaurată.

⁵³ Bărbulescu 1994, p. 111, fig. 21/8, inv. 4121, V, secț. N, 1977.

⁵⁴ Bajusz 2005, p. 500, fig. 32/39 – descoperită în 1906, ea are dimensiunile 8 x 10 cm și o bună parte din suprafața superioară exfoliată, din această cauză motivele decorative sunt incomplete.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 712, fig. 45/65 b – În inventarul colecției la nr. 699 este înregistrat un fragment de tavă „cu ornament în relief (palmete)”, având 13 cm.

decorată descoperită la Apulum⁵⁶, care este considerată că ar putea proveni de la Rheinzabern.

Chiar la prima vedere a desenelor celor două tăvi, se observă diferențele în ceea ce privește calitatea pastei și a motivelor decorative. Ochiul atent al colecționarului, care a avut în mână și piesele, a reușit să surprindă în desen realitatea originii, ce este una și ce este cealaltă; el nu s-a înșelat atunci când a socotit piesa din castru o imitație a tăvilor de import.

Un mic fragment de buză și toartă de tavă⁵⁷, descoperit în colțul de sud-est al principiei, este decorată cu linie ondulată și un motiv trilobat ștampilat (Pl. III/1). Un element aproape identic a fost imprimat pe un fragment de vas, o sigilată locală, alături de decorul reliefat al vasului⁵⁸. Nu avem până acum tipare pentru aceste platouri – tăvi, dar nu putem să nu sesizăm deosebiri în ceea ce privește calitatea pastei, a angobei și execuția tehnică a lor. Este o mare diferență între tăvile descoperite în orașul antic și cele din castru. Cele din oraș pot să fie importuri sau imitații foarte reușite ale vaselor – tăvi de forma Drag. 39, cu ansele ornamentate în tehnica aplicării decorului, considerate vase *terra sigillata*. Cele care provin din castru sunt de factură modestă și este evidentă confecționarea lor în alte ateliere, care ar putea fi atelierele castrului.

Activitatea olarilor de la Potaissa nu se limitează doar la producerea ceramicii de uz casnic sau a celei decorate în diferite stiluri. În aceleași ateliere se puteau executa și figurinele cu caracter votiv dar și cele cu caracter laic. O categorie aparte în cadrul plasticii în lut o constituie teracotele arhitectonice.

Antefixe descoperite la Potaissa în mod întâmplător sau prin săpăturile sistematice din castrul roman, au fost publicate⁵⁹ sau prezentate cu ocazia unor sesiuni de comunicări, fiind în curs de publicare⁶⁰.

În studiul întreprins pe antefixe de la Potaissa am pornit de la tipologia antefixelor din Dacia Superior⁶¹. Astfel pentru reprezentările figurative am stabilit: grupa 1 – divinități și grupa 2 – figuri expresive. În grupa 1 – pe un antefix este înfățișat un personaj masculin, probabil Jupiter⁶² (Pl. VII/1), iar pe un antefix cu olan întreg, din colecția Téglás este redată o frumoasă figură feminină⁶³, poate o divinitate (Pl. VIII). Ambele piese provin din zona orașului antic – de pe Dealul Zânelor.

Antefixe din grupa figurilor expresive au fost împărțite în trei tipuri, în funcție de imaginea de pe piese. Tipul I – cuprinde antefixe pe care apare o figură feminină, cu fața

⁵⁶ Isac, Rusu, Băluță 1979, p. 255, pl. VIII/60.

⁵⁷ Cătinaș 1997a, p. 28, nr. 25, fig. 4/4.

⁵⁸ Cătinaș 1982, p. 83, fig. 4/3.

⁵⁹ Cătinaș 1997b, p. 233-238.

⁶⁰ Au fost prezentate în iunie 2006 la Sesiunea organizată de Muzeul Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin.

⁶¹ Băluță 1981, p. 35 – 42.

⁶² Intrată recent în patrimoniul Muzeului de Istorie Turda – inv. 16.744, piesa ne-a fost donată de colegul Sorin Nemeti căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁶³ Bajusz 1980, p. 393, inv. 1070; Bajusz 2005, p. 741, fig. 55/41-42.

încadrată de șuvițe răsucite, dispuse pe toată suprafața antefixului⁶⁴ (Pl. VII/2). Două piese au fost descoperite în oraș, iar una în castru. S-ar putea ca antefixul care aparține tipului I să fi acoperit capătul grinzii, tot la clădirea *principiei*, poate a laturii de vest, în apropierea căreia se află cazarma III, în care el a fost găsit. Pare cel puțin ciudat că la acoperișul unei cazărmi s-a folosit un antefix mai deosebit, iar acoperișul la *principia* era decorat cu reprezentări atât de modeste, cu figuri schematică, la care ne vom referi mai departe.

În tipul II sunt incluse antefixe cu o figură masculină, înfățișată într-o manieră schematică, cu coafura redată diferit și pentru care am stabilit două variante. Varianta I – fața ovală, applatizată este încadrată de o coafură realizată din cerculețe șampilate, dispuse uneori în șiruri verticale care acoperă întreg frontonul. Nasul este drept, bărbia proeminentă, fruntea îngustă, sprâncenele groase îmbinate, iar ochii sunt redați sub forma unor cerculețe șampilate⁶⁵ (Pl. IX/1). Un număr de 7 exemplare sunt cuprinse în această variantă.

Varianta II – este caracterizată printr-o coafură înaltă, pieptănată cu șuvițe dispuse ordonat de o parte și alta a cărării. Fața de dimensiuni mari, ocupă aproape întreaga suprafață a antefixului. Trăsăturile feței sunt tratate în același mod ca și la piesele din varianta I⁶⁶ (Pl. IX/2).

Antefixe din tipul II (asupra căruia am insistat), au unele particularități iconografice precum reprezentarea stilizată a părului și maniera de redare schematică a feței care le individualizează. Descoperirea lor în castru și numărul mare de exemplare din acest tip credem că este un indiciu al atelierului în care au fost lucrate. În cazul de față, *officina* este cea care producea restul materialului tegular necesar castrului. Ele au fost executate cu tipare diferite (care deocamdată ne lipsesc), amănuntele fiecărei piese ne conduc la această concluzie. Spre exemplu forma frontonului antefixului are o ușoară înclinare spre dreapta sau spre stânga, ochii rotunzi redați sub forma unor cerculețe adâncite la piesa „originală”⁶⁷, sunt fie lăsați așa ca niște cerculețe șampilate applatizate, fie perforați cu un cui, după scoaterea din tipar.

Pe seama folosirii îndelungate a unui tipar poate fi pusă și absența decorului bărbii și a părului (din cerculețe șampilate). Tiparul s-a uzat și meșterul olar nu s-a mai străduit să „corecteze” decorul inițial. Acestor diferențieri li se adaugă și dimensiunile puțin modificate ale feței personajului masculin.

Tipul de reprezentare, maniera de execuție și detaliile stilistice ne-au permis să identificăm antefixe lucrate în atelierul castrului. Exemplarele din acest tip sunt lucrate din pastă zgrunțuroasă și de o calitate artistică mediocră, justificată poate de cantitatea materialului tegular solicitată pentru nevoile castrului și nu numai, dar și de insuficiența experiență a celor care le executau. Se pare că în aceste cărămidării existau tipare doar cu asemenea figuri schematică, bizare, fiind evident că doar aceste tipare le cunoșteau și le utilizau. Toate antefixe provin din *principia* castrului legiunii V Macedonica, cele mai multe sunt găsite în portice, unde au ajuns la prăbușirea acoperișului. Probabil ca la ridicarea construcției să fi fost fixate ca

⁶⁴ Jude, Pop, 1972, p. 35, pl. XXXIII/3; Bajusz 2005, p. 917, fig. 40/163. Cătinaș 1997b, p. 233, fig. 1/1.

⁶⁵ Cătinaș 1997b, p. 233, fig. 1/2-4 ; fig. 2/5-9 și piesa cu nr. inv. 16.743.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 233, fig. 3/11 – 15.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 234, fig.1/2, inv. 930.

elemente arhitectonice ale acoperișului alt tip de antefixe, tipul cu figuri, cum este cel descoperit în cazarma din apropiere. Posibil ca cele descoperite de noi în săpături, să fi fost „o șarjă” mai nouă produsă în cărămidăriile castrului. Doar trei piese existente în colecția Téglás, au fost descoperite în zona învecinată castrului, desigur fiind originare tot de aici.

Principia – edificiu impunător care tronează în centrul castrului de la Potaissa, se remarcă atât prin dimensiunile cât și prin arhitectura sa. La o asemenea construcție nu au fost uitate micile ornamente – antefixe – care, descoperite majoritatea în portic, sunt indicii că această parte a acoperișului beneficia de asemenea elemente decorative. Numărul relativ ridicat de antefixe, întregi sau fragmentare descoperite la Potaissa, este (judecând după numărul lor) o reflectare a activității producătorilor și negustorilor din acest important centru al Daciei.

Stilul antefixelor descoperite în oraș este diferit, iar în actualul stadiu de cercetare putem afirma că cel cu Jupiter ar putea proveni de la Apulum. Pentru celelalte este dificil de stabilit atelierul, particularitățile iconografice ne ajută la departajarea oraș – castru, dar nu ne servește la stabilirea locului unde funcționa atelierul din care au ieșit (în mai mică măsură putem preciza atelierul). Ne lipsesc tiparele și nu avem aceeași „serie” de reprezentări pe antefixe.

Se cunosc la Potaissa până acum 27 de antefixe din care 16 figurează în inventarul muzeului, iar restul sunt înregistrate în vechile colecții de antichități care au existat la Turda. Prezentând antefixe am încercat să surprindem specificul unor produse care deși nu poartă o ștampilă sau un nume de producător, le putem atribui olarilor care lucrau în atelierele castrului.

Alături de aceste elemente arhitectonice decorative ale acoperișului construcțiilor, amintim o piesă deosebită, descoperită la Potaissa, și anume olanul de ventilație, care exista în colecția Téglás⁶⁸ (Pl. X/1). În Dacia a fost prima piesă de acest gen semnalată chiar de colecționarul Téglás István, pentru ca astăzi să fie cunoscute mai multe exemplare cu această funcționalitate⁶⁹. Fragmente de asemenea olane există și în inventarul colecției Téglás, fiind desenate de colecționar în notițele sale, și în materialul arheologic descoperit în castru.

În încheiere ne vom opri asupra unor piese mărunte, folosite în viața cotidiană atât de militari cât și de civili – opațiile – urmărind acele tipuri pentru care se poate preciza atelierul în care au fost lucrate.

Pentru început ne vom referi la lucernele cu ciocul scurt, în formă ovală, delimitat de o bandă orizontală, în relief, având capetele de pe bordură îngroșate și discul decorat cu o rozetă cu nouă petale (Pl. X/2). Toarta este discoidală, bifidă, decorată cu linii oblice incizate. În timp ce în alte centre ale Daciei se cunosc unul sau mai multe exemplare, la Potaissa avem 9 piese decorate cu o rozetă cu nouă petale, modelate dintr-o pastă maro deschis sau maro-gălbui deschis cu angobă roșie la cele mai multe și doar la una dintre lămpi fiind acoperită cu angobă maro închis⁷⁰.

O piesă aproape identic decorată și cu dimensiuni apropiate, provine de la Mihăileni-Agnita și este considerată ca produs provincial⁷¹. Lucerne decorate cu rozete s-au

⁶⁸ Bajusz 1980, p. 371, inv. 61; Bajusz 2005, p.682, fig. 30/93, H – 45 cm, descoperită pe culmea Văii Sândului în decembrie 1904, și publicată de colecționar.

⁶⁹ Cociș 1984, p. 507.

⁷⁰ Căținaș 2002, p. 67.

descoperit la Micia⁷², Buciumi⁷³, Tibiscum⁷⁴, Ulpia Traiana⁷⁵, Gilău⁷⁶, Cristești⁷⁷, Ilișua⁷⁸. Rozetele sunt tipologic diferite de cele care ornamentează opaițele cu ciocul scurt de la Potaissa, au un număr variabil de petale, unele au ștampilă, iar altele sunt socotite importuri.

Pornind de la acest tip de opaițe cu rozete, care circula în Imperiul roman, meșterii olarii de la Potaissa au reușit să creeze niște piese originale, diferite de cele din așezările Daciei. Repartiția descoperirilor este următoarea: 6 provin din castrul legiunii V Macedonica și anume – 2 din cazărmile cohortelor *quingenariae*, 2 din cazarma coortei *miliaria* și 2 din terme, iar 3 au fost găsite în orașul antic. Numărul mare de lucerne decorate cu rozete din castru ne face să presupunem că au fost lucrate în atelierile de aici la sfârșitul secolului II, după ce legiunea și-a construit castrul și a început să-și confecționeze cele necesare vieții cotidiene.

Folosirea rozetei ca element decorativ, individualizează lucernele de acest tip de la Potaissa, de cele cunoscute din alte centre ceramice ale Daciei. Nu sunt singurele, analiza tipologică a pieselor de iluminat ne-a permis să identificăm și alte tipuri. Așa sunt lucernele *trilychnis* (Pl. XI/2) cu ciocurile scurte, detașate de rezervor, cu canale și orificii de ardere, mărginite de brâul reliefat care înconjoară și discul adâncit. Toarta este în formă de frunză stilizată. Lucernele au ștampila C DESSI, încadrată de două cercuri concentrice applatizate, ceea ce constituie o caracteristică a celor șase exemplare descoperite până acum la Potaissa. Ștampila este destul de neclară, indiciu al provenienței locale și a folosirii unui tipar destul de uzat. Unele din ele au dimensiunile și forma discului încadrat de brâul reliefat aproape identice⁷⁹. Două lămpi *trilychnis* cu ștampila C DESSI, descoperite la Apulum, au toarta identică cu cele de la Potaissa, dimensiuni apropiate dar grafia ștampilei este diferită⁸⁰.

În Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, avem ca analogii două lucerne originare de la Roșia Montană și Napoca, considerate ca produse provinciale⁸¹. Lucernele de la Sarmizegetusa de acest tip, au toarta în formă de frunză cu niște particularități stilistice, care aparțin atelierelor care funcționau aici⁸², în timp ce piesa de la Cristești se aseamănă ca mod de redare a frunzei, dar dimensiunile sunt diferite⁸³.

O variantă a lucernei cu trei arzătoare sunt cele patru opaițe⁸⁴, cu ciocurile scurte aproape încorporate în rezervor, la care toarta și bazinul sunt nediferențiate, având un aspect masiv (Pl. XI/1).

⁷¹ Băluță 1989, p. 240, nr. 9, pl. 1/5 – ea are bordura decorată cu două *pelta*.

⁷² Băluță 1983, p. 6, pl. VI/13.

⁷³ Chirilă et alii 1972, p. 55, nr. 23, pl. XLIV/4.

⁷⁴ Benea 1990, p. 143, nr. 20, fig. 13.

⁷⁵ Alicu 1994, p. 50, nr. 384-385.

⁷⁶ Isac, Roman 2001, p. 370, nr. 8-10, pl. II/8-10.

⁷⁷ Man 2000, p. 55, nr. 33, pl. 11.

⁷⁸ Protase et alii 1997, pl. XXXIX, 5.

⁷⁹ Cătinaș 2002, p. 96, nr. 155,157 și cel descoperit la vest de castru.

⁸⁰ Băluță 1961, p. 199, nr. 1, pl. IV/2 și nr. 2 căreia îi lipsește ilustrația și dimensiunile.

⁸¹ Băluță 1996, p. 96, nr. 17, pl. VIII/2, nr. 21, pl. VIII/1.

⁸² Alicu 1994, p. 56, pl. 20,21.

⁸³ Man 2000, p. 543, nr. 21, pl. 6.

⁸⁴ Cătinaș 2002, p. 98 sq., nr. 162-164, și inv. 16.540.

Opaite pe care le-am prezentat au fost descoperite aproape toate în castrul legiunii V Macedonica. De aici se desprinde o singură concluzie, sunt produse care au fost lucrate în atelierele castrului, pe care deocamdată nu le putem localiza. Săpăturile sistematice întreprinse la fortificația romană, au pus în valoare o serie de construcții importante în arhitectura unui castru roman, dar nu și atelierele (*fabrica*) acestuia.

Prin rândurile de față am încercat să facem câteva considerații asupra unor categorii de ceramică confecționate în atelierele Potaissiei. Prezența unor motive decorative comune, numărul de produse din aceeași categorie ceramică, piesele deosebite, particularitățile stilistice, calitatea pastei și nu în ultimul rând locul descoperirii, sunt elemente pe care trebuie să le avem în vedere atunci când stabilim *officina* în care a fost lucrat un produs ceramic sau altul.

Les potiers de Potaissa et leurs produits céramiques (Résumé)

Le développement économique de Potaissa est reflété entre autres par la quantité et la diversité des produits des ateliers de céramique.

Dans le présent article nous nous sommes arrêtés sur certains produits tels: *terra sigillata* locale, céramique estampillée, les manches de *paterae*, les vaisseaux du type Drag. 39, les lampes et les antéfixes, qui par la quantité et les particularités iconographiques sont des produits typiques de ce centre céramique.

Dans les ateliers de Potaissa les artisans potiers ont cherché à imiter les vaisseaux du type *terra sigillata*, la preuve étant le moule découverte dans la zone de la ville antique en 1964, avec des fragments des imitations de sigillées qui par le décor, pâte et engobe sont des produits des ateliers locaux.

Dans la collection des antiquités romaines de Tégylás István de Turda s'est trouvé un *sigillum* qui avait sur ses deux bouts: un demi-cercle et une feuille, motifs fréquemment rencontrés sur la céramique estampillée de Potaissa.

A Potaissa prédominent les vaisseaux et les fragments fabriqués d'une pâte de bonne qualité couleur jaunâtre et rougeâtre; ceux qui sont fabriqués d'une pâte grise sont moins nombreux. La forme de vaisseau sur lequel sont fréquemment imprimés les motifs décoratifs, est le bol mais on les trouve imprimés également sur le bord d'un *mortarium* et sur de hauts récipients tels les pots et les jarres.

Le répertoire des motifs décoratifs est riche. Des vaisseaux du type *terra sigillata* on a emprunté des motifs tels: les oves, *planta pedis*, les têtes humaines, les grappes de raisin.

Les oves sont présents sur onze fragments de bols dont dix ont été découvertes dans le camp. Elles sont différentes du point de vue stylistique, mais on retrouve certains types dans le décor des plusieurs fragments.

Un autre motif présent sur la céramique estampillée est *planta pedis* rencontré sur les parois extérieures des vaisseaux découverts dans le camp, ce qui nous fait supposer que les vaisseaux proviennent des ateliers du camp.

Sur une paroi de vaisseau en pâte grise ont été imprimées des têtes humaines, alternant avec des grappes de raisin. On retrouve le même motif végétal sur une paroi de vaisseau en

pâte rougeâtre. Les grappes et les raisins sont rendus d'une manière semblable mais n'ont pas été imprimés avec le même poinçon.

Dans l'analyse de la céramique estampillée nous avons insisté sur la mise en relief des motifs spécifiques ou des combinaisons originales, sur les éléments qui confèrent à cette catégorie céramique un caractère local.

A Potaissa on a découvert deux moules de manche et deux manches de *paterae* appartenant à de tels vaisseaux. L'existence des moules et des manches de *paterae* plaident pour leur fabrication dans les ateliers locaux.

Des produits des mêmes ateliers on retient les manches ornementées appartenant à des vaisseaux de forme Drag. 39. Les quelques exemplaires sont décorés de motifs végétaux les uns étant des produits *terra sigillata*, les autres des imitations locales de ceux-ci.

Dans l'*officina* du camp on a fabriqué à côté de matériaux de construction en argile des éléments architectoniques aussi, tels les antéfixes.

Le type de représentation, la manière de présentation schématiques du visage du personnage et les détails de présentation des cheveux nous ont permis à identifier les antéfixes travaillées dans les ateliers du camp. Toutes les antéfixes proviennent de *principia* du camp de la *legio V Macedonica*.

Quelques menus objets utilisation quotidienne telles les lampes décorées d'une rosace à neuf pétales et ceux *trilychnis* à l'estampille C DESSI ou sans estampille ont des caractéristiques qui individualisent ces lampes de Potaissa par rapport aux produits similaires connus dans d'autres centres de la Dacie.

Bibliografie

Alicu 1994	Alicu, D., <i>Opaițele romane. Die römische Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , București.
Bajusz 1980	Bajusz, I., <i>Colecția de antichități a lui Téglás István din Turda</i> , în <i>ActaMP</i> , IV, p. 367-394.
Bajusz 2005	Bajusz, I., <i>Téglás István jegyzetei régészeti feljegyzések</i> , V/2, Kolozsvár.
Benea 1990	Benea, Doina, <i>Lampes romains de Tibiscum</i> , în <i>Dacia, N.S.</i> , 34, p. 139-168.
Bucovală 1968	Bucovală, M., <i>Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis</i> , în <i>Pontica</i> , 1, p. 269-306.
Băluță 1961	Băluță, Cl.L., <i>Opaițele romane de la Apulum, I</i> , în <i>Apulum</i> , III, p. 189-220.
Băluță 1983	Băluță, Cl.L., <i>Lucernele romane din Dacia intracarpatică</i> , Cluj-Napoca. Teză de doctorat.
Băluță 1996	Băluță, Cl.L., <i>Lămpile romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei</i> , în <i>ActaMN</i> , 33/1, p. 89-113.
Bărbulescu 1994	Bărbulescu, M., <i>Potaissa. Studiu monografic</i> , Turda.
Cătinaș 1980	Cătinaș, Ana, <i>Ceramica romană de la Potaissa – Str. Cheii</i> , în <i>Potaissa</i> , II, p. 81-114.

- Cătiņaș 1982 Cătiņaș, Ana, *Ceramica ștampilată de la Potaissa (I)*, în *Potaissa*, III, p. 41-51.
- Cătiņaș 1984 Cătiņaș, Ana, *Ceramica ștampilată de la Potaissa (II)*, în *Acta MN*, XXI, p. 481-504.
- Cătiņaș 1995 Cătiņaș, Ana, *Céramique romaine dans les collections de Turda*, în *ActaMN*, 32, p. 463-471.
- Cătiņaș 1997a Cătiņaș, Ana, *La poterie estampillée de Potaissa*, în * tudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la M sie Inférieure*, Timișoara, p. 21-30.
- Cătiņaș 1997b Cătiņaș, Ana, *Les antefixes découverts dans le camp de la legio V Macedonica de Potaissa*,  n *RCRFActa*, 35, p. 233-238.
- Cătiņaș 2002 Cătiņaș, Ana, *Opaișele romane din Potaissa*, Cluj-Napoca. Teză de doctorat.
- Cătiņaș-B rbulesu 1979 Cătiņaș, Ana, Bărbulescu, M., *Cella vinaria de la Potaissa*,  n *ActaMN*, XVI, p. 102-120.
- Chirilă et alii 1972 Chirilă, E., Gudea, N., Luc cel, V., Pop, C., *Castrul roman de la Buciumi. Contribușii la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj.
- Cociș 1984 Cociș, S., *Un olan de ventilație de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*,  n *ActaMN*, XXI, p. 505-515.
- Culică 1975 Culică, V., *Ceramica romană imprimată cu planta pedis și solea, din sud-vestul Dobrogei*,  n *SCIVA*, 1, p. 115-119.
- Gudea-Filip 1997 Gudea, N., Filip, C., *Vasele ștampilate de la Porolissum. II. Vasele ștampilate din castrul roman de pe v rful dealului Pomot*,  n *ActaMP*, XXI, p. 9-219.
- Isac-Rusu-B luș  1979 Isac, D., Rusu, M., B luș , Cl.L., *Descoperiri de terra sigillata la Apulum*,  n *Apulum*, XVII, p. 225-264.
- Isac 1997 Isac, D., *Gestempelte Keramik aus den r mischen Kastellen von Gilău und Cășeu*,  n *ActaMN*, 34/1, p.389-421.
- Isac-Roman 2001 Isac, D., Roman, C.A., *Lucernele din castrul de la Gilău*,  n *Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zalău, p. 367-395.
- Jude, Pop 1972 Jude, M., Pop, C., *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj
- Man 2000 Man, Nicoleta, *Tipologia opaișelor romane descoperite la Cristești (județul Mureș)*,  n *Marisia*, 26, p. 47-65.
- Popilian 1976 Popilian, Gh., *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.
- Popilian 1980 Popilian, Gh., *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova.
- Popilian 1997 Popilian, Gh., *Les centres de production céramique d'Olt nie*, în * tudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la M sie Inférieure*, Timișoara, p. 7-20.
- Protase et alii 1997 Protase, D., Gaiu, C., Marinescu, G., *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița.

RömRum 1969	<i>Römer in Rumänien</i> , Köln.
Rusu-Bolindeț 1997	Rusu-Bolindeț, Viorica, <i>Griffe keramischer Paterae aus dem römischen Dakien</i> , în <i>Acta MN</i> , 34, I, p. 325-388.
Rusu – Bolindeț 2001	Rusu-Bolindeț, Viorica, <i>Ceramica romană de la Napoca, cu privire specială asupra veselei ceramice</i> , Cluj-Napoca. Teză de doctorat.
Stîngă 1998	Stîngă, I., <i>Viața economică la Drobeta în secolele II – VI p.Ch.</i> , București.
Stîngă 2005	Stîngă, I., <i>Villa rustica de la Gârla Mare, județul Mehedinți. Studiu monografic</i> , Craiova.
Ștefan 1958	Ștefan, Gh., <i>Două vase de terra sigillata descoperite la Bisericuța-Garvăn</i> , în <i>SCIV</i> , 1, p. 61-71.
Țigăra 1960	Țigăra, I., <i>Necropolele de la Potaissa</i> , în <i>ProblMuz.</i> , p.195-212.

Lista ilustrațiilor

- Pl. I 1 Tipar *terra sigillata*. 2 Tavă – *lanx*
- Pl. II 1 *Sigillum*. 2 Mâner *patera*. 3 Toartă strecurătoare
- Pl. III 1 Ceramică șampilată. 2 Motive decorative
- Pl. IV 1 Perete vas șampilat. 2 Castron fragmentar
- Pl. V 1, 2 Torți tăvi din Muzeul de Istorie Turda
- Pl. VI 1, 2 Torți tăvi din Colecția Téglás
- Pl. VII 1 Jupiter. 2 Figură feminină
- Pl. VIII Antefix din Colecția Téglás
- Pl. IX 1 Antefixe – Tip II/I. 2 Antefixe – Tip II/II
- Pl. X 1 Olan de ventilație. 2. Opaite cu rozete
- Pl. XI Lucerne cu trei arzătoare. 1 fără șampilă. 2 cu șampilă C DESSI

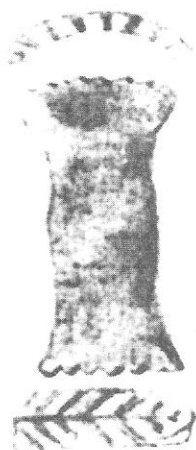

1

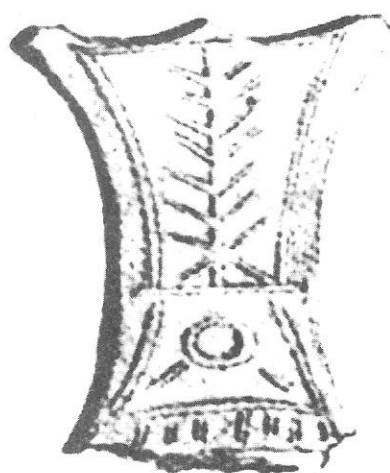

2

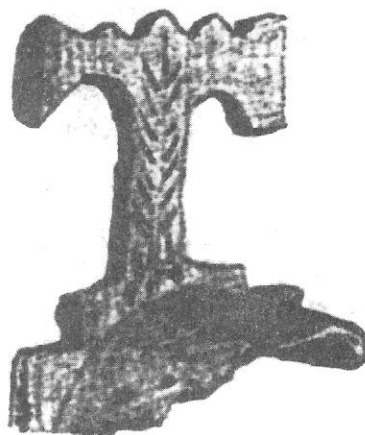
Planșa I

1

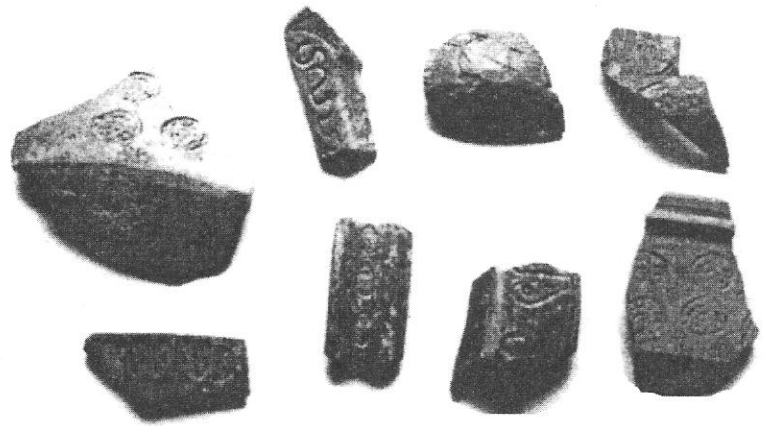

2

3

Plansa II

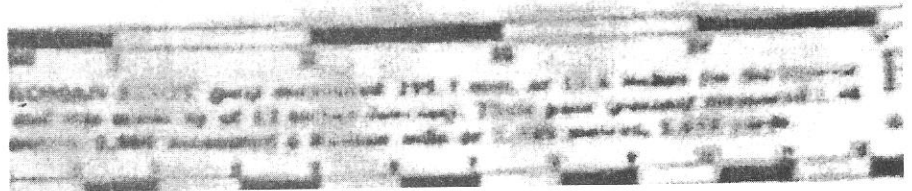
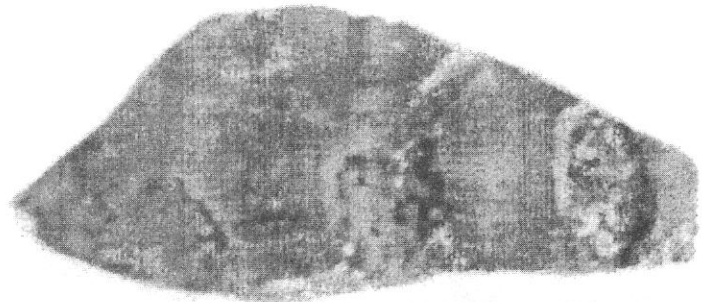

1

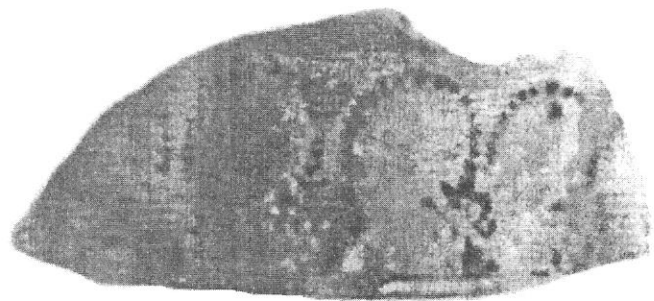

2

Planșa III

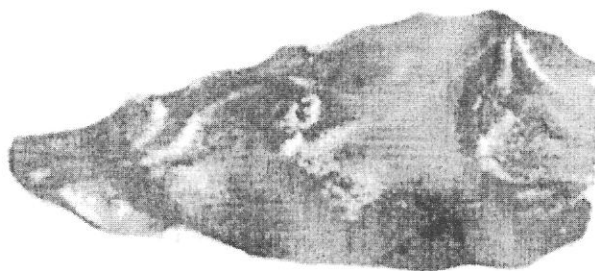

1

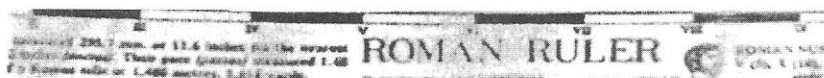
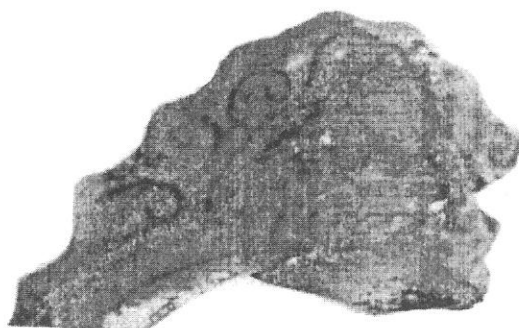

2

Planșa IV

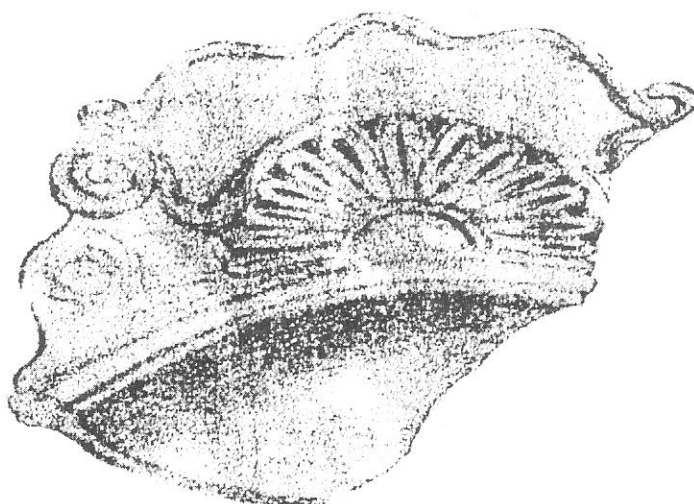

1

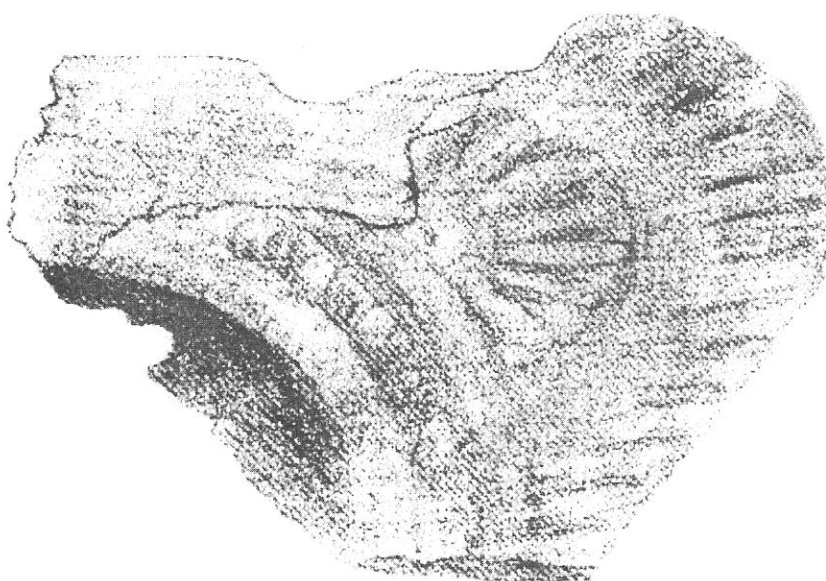

2

Planșa V

1

2

Planșa VI

1

2

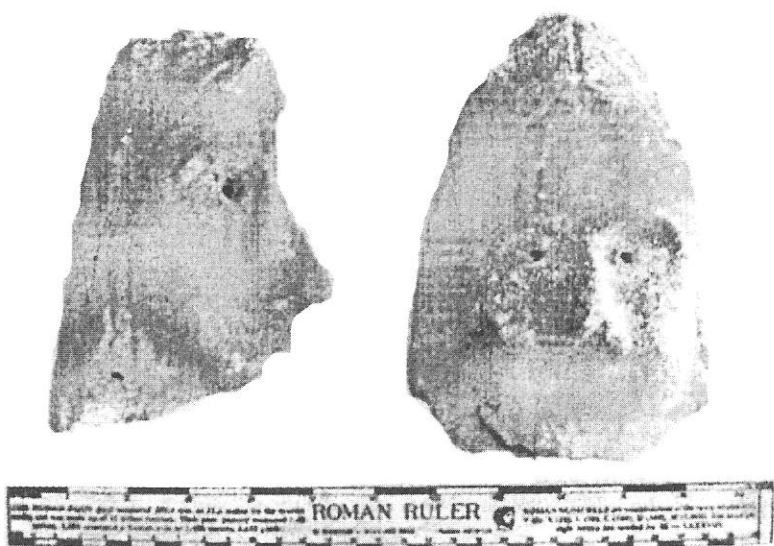
Planșa VII

Plansa VIII

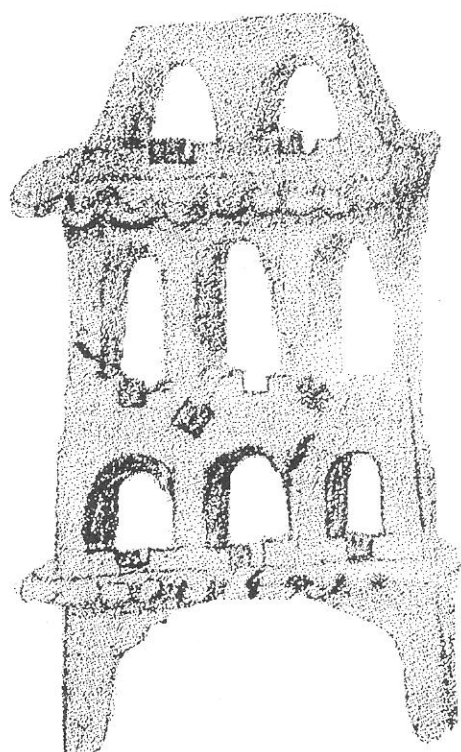
1

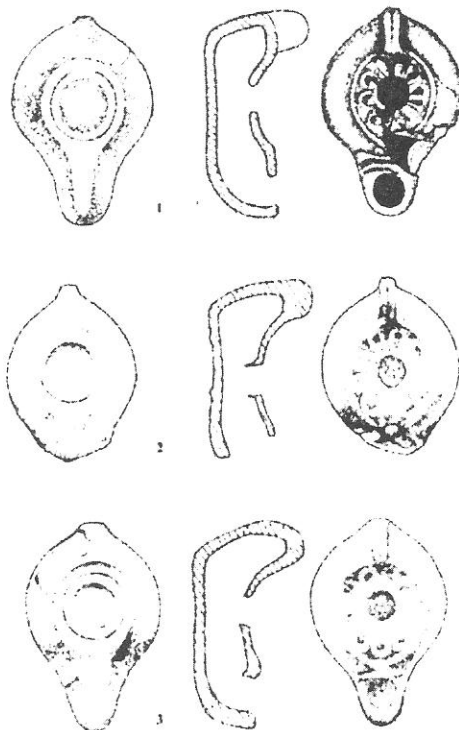
2

Plaușă IX

148

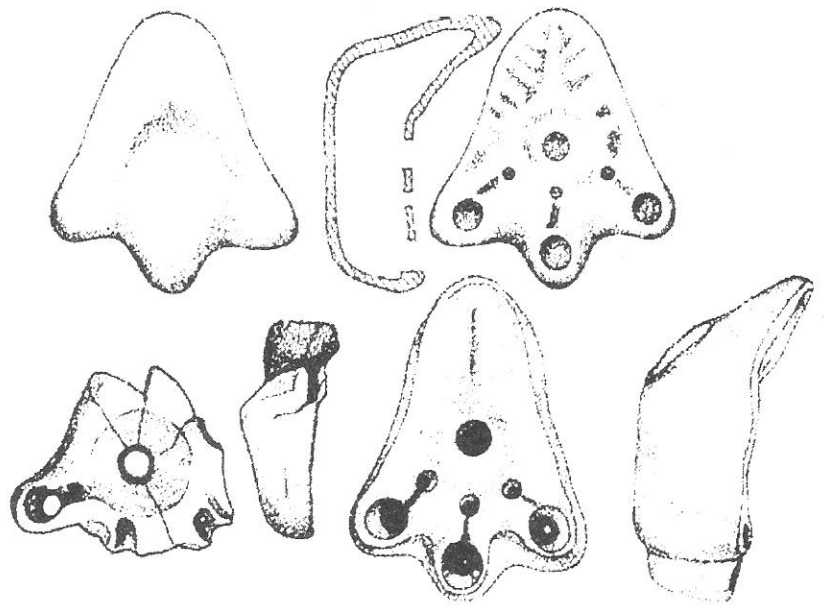

1

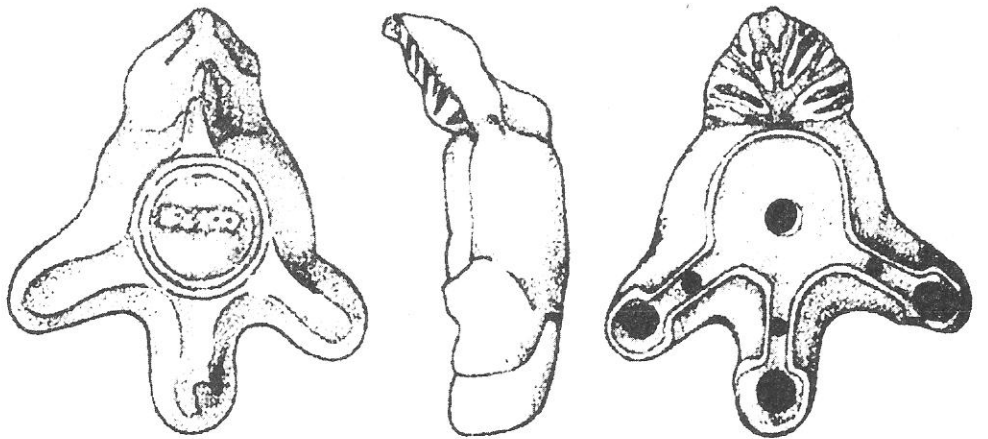

2

Planșa X

1

2

Planșa XI